

Renata WIERNA
(Lublin)

OBRAZ ŚW. MIKOŁAJA CUDOTWÓRCY Z OPOŁA PODEDWÓRZA*

Chrześcijanie od początku otaczali czcią świętych. Interesowali się ich życiem i niezwykłymi czynami, w nadziei dostąpienia, za ich wstawiennictwem, nadprzyrodzonych łask. Jednym z najpopularniejszych świętych był także Mikołaj, Biskup z Myry, któremu w tradycji wschodniej nadano tytuł Cudotwórcy. Przedmiotem niniejszego opracowania jest obraz św. Mikołaja Cudotwórcy, będący własnością parafii pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu Podedwórz (dekanat wisznicki), należącej do diecezji siedleckiej¹. W 2000 r. obraz ten został poddany konserwacji², a obecnie znajduje się w kaplicy Zwiastowania NMP w Opolu Podedwórz.

1. Stan badań. Obraz św. Mikołaja z Opoła Podedwórza nie był dotychczas przedmiotem badań naukowych, stąd, poza katalogiem zabytków³, nie jest wymieniany w specjalistycznych opracowaniach. Do nielicznych wzmianek należy informacja na temat przeprowadzonej konserwacji obrazu, zawarta w „Wiadomościach Konserwatorskich Województwa Lubelskiego”⁴.

2. Historia obiektu. Przekazy historyczne na temat omawianego obrazu są znikome, pomimo wykorzystania zachowanych akt wizytacyjnych parafii Opole⁵,

* Ilustracje ryc. 50.

¹ Por. *Katalog Diecezji Siedleckiej 1999*, red. E. Jarmoch, Siedlce 1999, 530-531.

² Krosno obrazu zostało źle zachowane, przez co obraz był mocno sfalowany i skurczony (w stosunku do krosna) o ok. 3 cm. W niektórych miejscach płótna wystąpiły rozdarcia, por. „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego” [= WKWL] 3 (2001) 114, 127; *Dokumentacja konserwatorska w Archiwum Wojewódzkiego Oddziału Służby Ochrony Zabytków w Lublinie. Delegatura w Białej Podlaskiej*, sygn. 2263.

³ Por. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 8: *Województwo lubelskie*, red. R. Brykowski – E. Smulikowska, z. 18: *Powiat włodawski*, oprac. E. Smulikowska, Warszawa 1975, s. 27, il. 122.

⁴ Por. *Opole – Podedwórze, gm. loco, pow. parczewski. Barokowe obrazy z kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego i kościoła filialnego pw. Zmartwychwstania Pańskiego. Św. Mikołaj – XVIII wiek*, WKWL 3 (2001) 114.

⁵ Por. *Acta visitationis generalis ecclesiarum palatinatus Podlachiae et Brestensis, nec non decreta*

kronik parafialnych⁶ i publikacji źródłowych⁷. Z relacji ks. J. Liwaka, proboszcza Opola Podedwórze wynika, że parafia posiada grupę obrazów niewiadomego pochodzenia, znalezionych na strychu kościoła. Oprócz przedstawienia św. Mikołaja Biskupa są to m. in. obrazy: św. Barbary i Adoracji Dzieciątka przez Maryję – datowane na XVIII wiek oraz obrazy: Matka Boska z Dzieciątkiem, portret Kolatora Szlubowskiego – datowane na XIX wiek⁸. Prawdopodobnie obrazy te pochodzą z kaplicy nie istniejącego już dworu w Opolu Podedwórze⁹.

Przy takim założeniu, historię omawianego obrazu (datowanego na XVIII w.) należałoby wiązać z ówczesnymi właścicielami Opola – rodem Kopciów (od 1526) i Sierakowskich (od 1756 do poł. XIX wieku). Z przekazów historycznych wiemy, że za rządów Aleksandra Wasilewicz Kopcia († 1651), w 1643 r. erygowano parafię w Opolu. Ostatnią właścicielką Opola z rodu Kopciów, w latach 1703-1756, była Franciszka Kopeć. W 1756 r. kolejnym właścicielem został Józef Sierakowski¹⁰.

Na obrazie z Opola Podedwórze, św. Mikołaj przedstawiony jest w stroju biskupa obrządku wschodniego. Stąd zachodzi duże prawdopodobieństwo łączenia historii obrazu z osobą Franciszki Kopeć († 1756), fundatorką klasztoru Bazyliańów w Lubawiczach (pow. orszański)¹¹. Pierwotnie obraz mógł być ufundowany dla cerkwi w Opolu Podedwórze (znajdowała się obok dworu), która od końca XVI w. do 1875 r. była świątynią unicką, a następnie przeszła na własność Kościoła prawosławnego¹². Stąd też jest prawdopodobne, że w 1875 r. obraz został przeniesiony do dworu.

reformationis tempore episcopi Nicolai Prażmowski ex annis 1662-1664. *Foundationes ecclesiarum dioecesis Brestensis et earum iura*, Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, sygn. D 149; *Visitatio generalis decanatus Janoviensis ex mandato R.D. Antonii Erasmi Wołłowicz episcopi Luceoriensis et Brestensis expedita per me Antonium Michaelem Węgierski canonicum Brestensem et praepositum Brancensem, junii anno 1761 peracta*, tamże, sygn. D 136; *Liber in quo inveniuntur descriptiones statuum ecclesiarum parochialium in dioecesi Luceoriensi et Brestensi positaram et aliarum erectiones ex fragmentis et XVII et XVIII saeculis, compositus et confectus in anno 1831*, tamże, sygn. D 159. Wprawdzie w tym ostatnim dokumencie jest wzmianka o „12 starych obrazach różnych świętych”, ale z powyższego trudno wnioskować, że wśród nich mógłby znajdować się omawiany wizerunek.

⁶ W zachowanych dokumentach parafialnych nie istnieją żadne wzmianki na temat obrazu. Być może były jakieś informacje, ale w 1967 r. miał miejsce pożar plebanii. Z relacji ks. Jana Liwaka (20. 09. 2003 r.), proboszcza parafii Opole Podedwórze.

⁷ Por. R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, wyd. 2 przejrzone i uzupełnione, Wrocław 1996.

⁸ Wymienione obrazy (oprócz św. Barbary) zostały poddane konserwacji (por. *Opole – Podedwórze, Gm. Loco, pow. parczewski. Barokowe obrazy z kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego i kościoła filialnego pw. Zmartwychwstania Pańskiego*, WKWL 3 (2001) 114-115.

⁹ Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski – B. Chlebowski – W. Walewski, t. 7, Warszawa 1889, 561.

¹⁰ Por. A. Boniecki, *Herbarz polski, cz. 1: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 11, Warszawa 1901, 113-116.

¹¹ Tamże.

¹² Por. *Opole Podedwórze*, w: *Katalog zabytków*, dz. cyt., s. 26.

3. Opis formalny. Obraz św. Mikołaja Biskupa wykonany jest techniką olejną na płótnie. Posiada wymiary 111, 5 x 82 cm. Został zakomponowany w prostokącie pionowym. Na pierwszym planie widoczna jest postać św. Mikołaja w stroju pontyfikalnym i w pozycji stojącej. Biskup jest ubrany w sticharion, którego rękawy spinają epimanikia w kolorze złota. Szatę wierzchnią stanowi jasnoczerwony sakkos. Godność biskupią podkreślają: omoforion, oznaczony krzyżykami, mitra wschodnia oraz pastorał. Na omoforionie jest widoczny mały, złoty krzyżyk (grecki) zawieszony na szyi, na drobnym łańcuszku. Biskup stoi na obłoku, a prawą rękę ma wzniesioną w geście błogosławieństwa. U jego stóp, z prawej strony, malarz przedstawił jeden z atrybutów – trzech młodzieńców w becze. Oblicze Biskupa jest pełne powagi, co podkreślają: spuszczonego wzrok, siwe włosy i siwy zarost. Głowa jest otoczona nimbem. Cała postać tchnie dostojnością.

Drugi plan przedstawia śpiącego na boku mężczyznę, z podpartą na prawej ręce głową. Mężczyzna ubrany jest w szarogranatową szatę, okryty jedwabnym nakryciem w kolorze złota. Obok jego łoża widać insygnia królewskie: berło i koronę. Nad łożem znajduje się podwieszona, jasnoczerwona zasłona. W głębi pomieszczenia widać małe, zakratowane okno, a w nim postacie trzech mężczyzn ukazane w popiersiu. Szarogranatowe, z elementami zieleni, kolory obrazu ożywia jasna czerwień zasłony i sakkosu.

4. Analiza ikonograficzna. Jednym z najbardziej rozpowszechnionych typów przedstawień św. Mikołaja jest połączenie reprezentacyjnego wizerunku z elementami narracji, poprzez wprowadzenie atrybutów Świętego lub powiązanie go z konkretną sceną zaczerpniętą z legend¹³. Ten też typ przedstawienia prezentuje obraz z Opola Podedwórze.

Przedstawia scenę snu cesarza Konstantyna zaczerpniętą z najstarszej legendy (*Praxis de stratelatis*) o uratowaniu od śmierci trzech dowódców wojskowych: Nepocjana, Ursusa i Apiliona¹⁴. W malarstwie treść tej legendy jest najczęściej opowiadana w dwóch scenach¹⁵. Scena pierwsza rozgrywa się na tle fragmentu architektury, zwykle jest to zakratowana nisza lub arkadowe podcienie. Na pierwszym planie stoi św. Mikołaj i błogosławi trzech mężczyzn

¹³ Por. U.M. Mazurczak, *Św. Mikołaj w kościele pod wezwaniem św. Mikołaja z Brzeziny. Zagadnienia z kręgu wyobrażeń św. Mikołaja w ikonografii wschodniej oraz łacińskiej*, w: *Brzeziny. 500 lat kościoła św. Mikołaja 1501-2001. Materiały z sesji popularnonaukowej odbytej w dniu 6. 10. 2001 r. w Brzezinach*, red. W. Tabasz, Brzeziny – Ropczyce 2001, 122.

¹⁴ Legenda pochodzi z VI wieku. Została odnotowana w najstarszym żywocie św. Mikołaja, autorstwa Michała Archimandryty (IX wiek) i występuje we wszystkich późniejszych żywotach, por. S. Longosz, *Św. Mikołaj z Myry – patron kościoła*, w: tamże, s. 16, 49, przyp. 151.

¹⁵ Są jednak przykłady przedstawienia także trzeciej sceny – podziękowanie Biskupowi złożone przez dowódców za uratowanie życia (np. Corrado Giaquinto, por. G. Cioffari, *S. Nicola nella pittura italiana*, „Bollettino di San Nicola” 45 (1996) nr 7-8, s. 22.

znajdujących się za kratami. Przykładem takiego przedstawienia jest np. klejma ikony A. Pietrowa, *Św. Mikołaj Lipieński* (1294, Muzeum Historii i Architektury, Nowogród)¹⁶. Według legendy, trzech uwięzieni to dowódcy, którzy wcześniej zostali hojnie nagrodzeni przez cesarza Konstantyna za bezkrwawe przywrócenie pokoju w zbuntowanej prowincji. Jednakże nagroda ta stała się powodem zawiści niektórych dworzan. Przekupili oni pretora cesarskiego Ablabiusza, który oskarżył dowódców przed Konstantynem o obrazę majestatu. Dowódcy zostali uwięzieni i w najbliższą noc mieli zginąć. Będąc w więzieniu jeden z nich, Nepocjan przypomniał sobie Biskupa Mikołaja, jak kiedyś w podobnych okolicznościach uratował od śmierci trzech niewinnie skazanych rycerzy, i zachęcił towarzyszy do modlitwy za pośrednictwem Mikołaja, tym razem o uratowanie ich życia¹⁷.

W scenie drugiej centralne miejsce zajmuje łoże ze śpiącym cesarzem Konstantynem i stojącym obok Biskupem Mikołajem. Przykładem przedstawienia tej sceny jest obraz z Opola Podedwórze. Prawie dosłownie ilustruje on dalszy fragment legendy:

„Gdy tak modlili się do Boga o pomoc za pośrednictwem biskupa Mikołaja, ten ukazał się tejże nocy we śnie cesarzowi Konstantynowi i rzekł: «Dlaczego tak niesprawiedliwie potraktowałeś swoich dowódców, uwięziłeś ich i skazałeś na śmierć, choć nie popełnili żadnej zbrodni? Wstań zaraz i każ ich jak najprędzej uwolnić. Jeśli zaś tego nie uczynisz, poproszę Boga, aby wzniecił wojnę, w której polegiesz i staniesz się żerem dzikich zwierząt, w państwie natomiast ośmieszę cię, że wydasz tak niesprawiedliwe wyroki»”¹⁸.

Berło i królewska korona, widoczne u wezłowania śpiącego mężczyzny, identyfikują go z cesarzem. Także jedwabne, w kolorze złota nakrycie łoża wskazuje, że chodzi o kogoś znacznego. Biskup Mikołaj został przedstawiony jako stojący na obłoku. W ten sposób malarz chciał podkreślić jego chwałę lub ukazać, że chodzi o zjawę senną.

Przedstawienie tej sceny zachowuje podobieństwa z XVIII-wieczną ikoną z kościoła pobernardyńskiego w Mińsku. Jedną z klejm wspomnianej ikony również przedstawia śpiącego Konstantyna, w łożu z czerwonym baldachimem. Na stoliku leżą berło i korona. Obok śpiącego stoi Biskup Mikołaj ukazany, podobnie jak na obrazie z Opola Podedwórze, w stroju pontyfikalnym Kościoła Wschodniego, z pastorałem i ręką wzniesioną w geście błogosławieństwa¹⁹.

Oryginalność kompozycji z Opola Podedwórze polega na tym, że jest ona złożona, przedstawia obie sceny (uwięzienie dowódców i sen Konstantyna),

¹⁶ Por. K. Onasch – A. Schnieper, *Ikony. Fakty i legendy*, Warszawa 2002, 204.

¹⁷ Por. J. de Voragine, *Złota legenda. Wybór*, tłum. J. Pleziowa, Warszawa 1983, 67.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Por. *Ikanapis Belarusi XV-XVIII stogoddziaj*, Mińsk 1998, il. 88.

które łączy postać św. Mikołaja, ukazana reprezentacyjnie. Biskup ubrany jest w strój obrządku wschodniego. Symeon z Tessalonik wymienia następujące szaty liturgiczne wkładane przez biskupa: „Wkłada sticharion, następnie epitrachelion, pas i epigonation. Z kolei bierze epimanikia, potem felonion, sakkos albo polistaurion, a na końcu omoforion”²⁰.

Sticharion to długa biała tunika, stanowiąca spodnią szatę. Nie stanowi ona charakterystycznego elementu stroju duchownych, gdyż w ikonografii często przyodziewano w nią różne grupy ludzi²¹. Odpowiednikiem łacińskiej stuły jest epitrachelion. Etymologicznie wskazuje na coś noszonego na szyi lub wokół szyi. W komentarzach liturgicznych symbolizuje kawałek materiału, który Chrystus miał zawiązany na szyi, i za który wleczono Go przed arcykapłana. W ikonografii znany jest od X wieku²². Epimanikia to rodzaj mankietów. Prawdopodobnie najpierw zastrzeżone były dla stroju liturgicznego biskupa, a potem używali je także kapłani. Okrycie wierzchnie św. Mikołaja stanowi jasnoczerwony sakkos.

W ikonografii bizantyńskiej najważniejszy element stroju liturgicznego stanowi omoforion, ponieważ wyróżnia biskupa spośród innych członków stanu duchownego. Jest to szeroki, biały pas, ozdobiony trzema greckimi, małymi krzyżykami (symbolizują drogę krzyżową Jezusa), odpowiadający rzymskiemu paliuszowi. W tekstach liturgicznych, (od Izidora z Peluzum, V wiek) symbolizuje zbląkaną owcę, którą Chrystus niesie na ramionach²³. Interesującą kwestią w stroju św. Mikołaja jest nakrycie głowy, ponieważ biskupi obrządku wschodniego są z reguły przedstawiani z odkrytą głową. Dopiero w XVII w. przyjęli mitrę²⁴. Zasada ta potwierdza się w ikonografii św. Mikołaja. Pierwsze jego przedstawienia w mitrze wschodniej pojawiają się na przełomie XVII/XVIII wieku²⁵.

U stóp św. Mikołaja z Opoła Podedwórze malarz umieścił jeden z jego atrybutów – trzech młodzieńców w beczce. Scena ta nawiązuje do legendy o św. Mikołaju, która powstała na Zachodzie w XII wieku:

„Trzej wędrowni uczniowie – Tymoteusz, Marek i Jan, zatrzymali się na nocleg w stojącej na odludziu pod lasem oberży. Hotelarz przyjął ich, nakarmił i odesłał do spania. Spodziewając się jednak w ich torbach pieniędzy, razem z żoną zamor-

²⁰ Por. Symeon Thessalonicensis, *De sacra liturgia* 80-81, PG 155, 257-260, cyt. za: Ch. Walter, *Sztuka i obrządek Kościoła bizantyńskiego*, przekł. K. Malcharek, Warszawa 1992, 35.

²¹ Por. tamże, s. 31.

²² Por. tamże, s. 32-33.

²³ Por. Isidorus Pelusiota, *Epistolae* I 136, PG 78, 272C.

²⁴ Por. Ch. Walter, *Sztuka i obrządek Kościoła bizantyńskiego*, dz. cyt., s. 40-41.

²⁵ Np. wizerunek św. Mikołaja z Bratysławy (XVII wiek, Bratysława Słowacka, Galeria Narodowa), por. H. Skrobucha, *Les icônes*, Praga 1971, 43. Natomiast z terenu Polski przykładem może być ikona św. Mikołaja z Żurawiec (1855, dawna cerkiew greckokatolicka), por. *Katalog zabytków*, z. 17: *Tomaszów Lubelski i okolice*, oprac. R. Brykowski, Warszawa 1982, il. 118.

dował ich i odarł z szat, aby zaś nikt nie domyślał się ich występku, ukrył ich w pustych beczkach po rybach w zasolonej wodzie oraz postawił razem z innymi beczkami pełnymi śledzi. Niedługo potem przejeżdżał tamtędy biskup Mikołaj wracający wraz z swymi diakonami z Soboru Nicejskiego (325) i zatrzymał się w tej oberży prosząc o posiłek w postaci ryb. Gospodarz wymawiał się chwilowym ich brakiem, ale Biskup odpowiedział, że przecież mają tyle beczek ryb i natchniony wskazał na te, w których byli zamordowani chłopcy. Gdy wbrew woli gospodarza je otwarto, oczom wszystkich ukazał się makabryczny widok. Biskup w imię Chrystusa wskrzesił chłopców i oddał ich w ręce poszukujących ich w okolicy matek²⁶.

Teatralność przedstawienia, jako cecha malarstwa barokowego, została podkreślona przez umieszczenie na obrazie kotary. W przypadku omawianego obrazu kotara pełni także funkcję symboliczną, odsłania rzeczywistość ponadmysłową i tajemniczą. Tą rzeczywistością jest cudowne wstawiennictwo św. Mikołaja w obronie niewinnie skazanych.

Zawarta w Brześciu, w 1596 r. unia pomiędzy Kościołem Wschodnim i Zachodnim znajdującym się w granicach Rzeczypospolitej wpłynęła także na sztukę obu Kościołów, poprzez wzajemne oddziaływanie. Malarskim przykładem takiego oddziaływania jest zaprezentowany obraz św. Mikołaja Cudotwórcy z Opoła Podedwórze. Przedstawia on temat utrwalony we wzorach ikonograficznych, który został ujęty w konwencjach sztuki baroku.

EL CUADRO DE SAN NICOLÁS DE OPOLE PODEDWÓRZE

(Resumen)

Contenido pacto concluido, en 1596, la union entre la Iglesia Oriental et Occidental inflía también el arte de ambas Iglesias, que estaban en las fronteras de Polonia. El cuadro de san Nicolás de Opole Podedwórze est el ejemplo de la pintura donde está la influencia del arte Oriental et Occidental. El cuadro presenta al tema conocido en los modelos de la iconografía, que presentó en la convención del arte barrocco.

²⁶ Por. Longosz, *Św. Mikołaj z Myry – patron kościoła*, s. 46.